BAŞKURT DESTANI AKBUZAT'IN EPİK KURALLARA GÖRE İNCELENMESİ

Sedat ADIGÜZEL*

Başkurtlar, halk edebiyatı mahsulleri bakımından oldukça zengin bir Türk boyudur. Bu halk edebiyatı mahsülleri içinde destanların ayrı bir yeri vardır. Ural-Batır, Akbuzat, Alpamışa, İzerkey Menen Morazım, Küsek Bey, Kanas Menen Akşa, Akhak Kola, Kara Yurga, Kunır Buğa, Zayatülek Menen Hıvhılıv, Kuzukürpes Menen Moyanhılıv, Zöhre Menen Aldar, Buzyiğit, Omorzak Batır ve Bayık Ayzar ilk akla gelen Başkurt destanlarıdır[1]

Başkurt halkının sözlü kültüründe, Başkurtlar'ın hayatlarının önemli aşamalarını, sosyal şuurun ve düşüncenin gelişimini aksettiren kahramanlık destanları önemli yer tutmaktadır. Ural-Batır, Akbuzat, Zayatülek ile Hıvhılıv gibi Başkurt destanları Başkurt halkının yaratılış ile ilgili düşüncelerini ve mitolojik düşüncelerini günümüze kadar ulaştırmışlardır. Ural-Batır ve Akbuzat destanları içerisinde bu destanların mitolojik dönemde oluştuğunu gösteren motif ve karakterler vardır. Başkurt kültüründe hayvanlarla ilgili küçük destanlara da rastlamaktayız. Akhak Kola, Kara Yurga ve Kunır Buğa bu destanlardan bazılarıdır.

Türk boylarının destan kültürlerinde ortak olan birçok destan Başkurt Türklerinde de vardır. Alpamış ve Bersin Hılıv, Kuzukürpes ve Mayanhılıv, Tahir ve Zühre, Boz Yiğit gibi destanlar bunlardan bazılarıdır.

M.V. Possievskiy, İ.N. Berezin, N.F. Katanov, G.N. Potanin, V.İ. Dal, R.T. İgnatev, A.G. Bessonov, Başkurt folklorunu toplayıp araştıran ilk Rus ilim adamlarıdır. 1812'de T. Beliyev tarafından yayınlanan "Kuzukürpes ve Mayanhılıv" Destanı Rusça olarak yayınlanmış ilk Başkurt destanıdır. Bu aynı zamanda Rusça'ya çevrilmiş ilk Türk destanıdır. 19. yüzyılda M. Bikçurin, M. Ümitbayev, Z. Ümmeti gibi Başkurt ilim adamları Başkurt folklorunun derlenmesine hizmet etmişlerdir.[2]

Başkurt folkloru daha düzenli ve planlı bir şekilde Sovyetler Birliği döneminde araştırılmaya başlanmıştır. Sovyetler Birliği, Bilimler Akademisi'nin, Başkurt Tarih Dil ve Edebiyat Araştırma Enstitüsünde Başkurt folkloru ile alakalı birçok eser mevcuttur. Bu enstitü aynı zamanda Başkurt eserlerinin yayınlanması için de çalışmalar yapmıştır. 1943'te "Akbuzat" Destanı yayınlanmıştır. 1972'de "Başkort Halık İcadı" adlı eser yayınlanmıştır. Bu kitapta, Ural-Batır, Akbuzat, Kara Yurga, Akhak Kola, Zayatülek ile Hıvhılıv, Kunır Buğa destanlarının bazı varyantları bulunmaktadır.[3]

A. İ. Harisov ve A.N. Kiriyev Başkurt destanlarının oluşum zamanlarını araştırmışlardır. Kiriyev ve Harisov gibi ünlü Başkurt folklorcuları Başkurt destanlarının oluşum zamanlarını eski çağlara dayandırmaktadırlar. Son zamanlarda Türkiye'de de Başkurt destanları üzerine yapılan çeşitli çalışmalar vardır. Yrd. Doç. Dr. Metin Ergun ve Gaynislam İbrahimov tarafından "Başkurt Halk

Destanı Ural Batır" adıyla yayınlanan çalışma bunlardan birisidir. Bu çalışmada Başkurt destan geleneği ve Ural-Batır hakkında bilgi verildikten sonra Destanın latin harfli Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesi metni verilmiştir.[4] Atatürk Üniversitesi'nde, aynı destan Gülhan Atnur tarafından yüksek lisans tezi olarak olarak çalışılmıştır.[5] Sedat Adıgüzel tarafından Akbuzat, Zayatülek ile Hıvhılıv ve Akhak Kola Destanları[6], Ayhan Kara Tarafından ise Kunır Buğa, Kara Yurğa I ve Kara Yurğa II Destanları[7] yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

C- AKBUZAT DESTANI

Akbuzat Destanı'nın yalnızca bir varyantı bulunmaktadır. Bu varyant 1917 yılında Başkurdistan'ın Kürgazi bölgesinin Babalar köyünde M. Burangulov tarafından Gatiuatullah Bikkuşi'den dinlenerek derlenmiştir. [8] Akbuzat Destanı Ural-Batır'ın devamı gibidir. Ural-Batır'ın atı Akbuzat ve onun yeni sahibi ve aynı zamanda Ural-Batır'ın torunu Hevben'in maceralarını anlatır. Akbuzat Destanı, Başkurt kahramanlık destanlarındandır, fakat destanda masal motiflerine de rastlanmaktadır. Destanın bazı bölümleri mitolojik dönemlere aittir, kahramanın su altı ülkesine gitmesi, kötü güçlere karşı zaferi ve yer altı dünyasının kızıyla evlenmesi mitolojik döneme ait olan motiflerden bazılarıdır. Akbuzat Destanı'nda, Başkurtların orman, dağ, göl gibi doğa ile ilgili inançlarını ve dünyanın gerçek ve olağanüstü olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz.

Akbuzat Destanı'nın asıl kısmını, kahramanın su altı dünyasındaki maceraları, Akbuzat'a sahip olması, Nerkes'le evlenmesi, Şülgen Gölü'nün devleriyle ve Mesim Han'la olan mücadeleleri oluşturmaktadır.

Destan Hevben'in hikayesiyle başlar. Destanın başlangıcında Hevben batır değildir. İhtiyar bir çobanla karşılaşır ve ondan babasının tüfeğini alır. Hevben bu tüfeği yalnız bir kere kullanır, daha sonraki bölümlerde Hevben'in , Ural-Batır'ın efsanevi polat kılıcını kullandığını görmekteyiz. Hevben'in en önemli yardımcısı Akbuzat'tır, Akbuzat gök menşeli bir attır. Türk mitolojisinde gök menşeli atlara sık sık rastlanmaktadır. Türk mitolojisine göre at, Tanrıları görmüş onlara yakın olmuştur. Kainatın sırlarına vakıftır. Aynı zamanda insanlara da yakındır. Onların iyiliğine yardımcı olmuştur. Bu temel inanışların sonucu olarak at Türk toplumunda dost, sırdaş, arkadaş, yardımcı özelliklerini bugüne kadar korumuştur.[9] Su altı dünyasının kızı olan Nerkes'in de mitolojik ve masalımsı özellikleri vardır. "Yeryüzüne ayak basmamış, yeryüzünün yemeğini yememiş bu yüzden ihtiyarlamamıştır. Ondan düşen bir damla yeryüzünü zehir gibi kurutur."

Destanın son kısmında Nerkes, Hevben'e dedesiyle yaptığı güreşi hatırlatır. "Ben er gibi güçlü doğdum. Senin baban Yayık'ı güreşte yendim." Burada kahraman kız motifini görmekteyiz. Türk destanlarında yiğit kendi gücüne eş bir kızla mücadele eder, onu yener ve onunla evlenir. Dede Korkut'ta da Akbuzat Destanı'nda olduğu gibi kahraman kız motifine rastlamaktayız. Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda Beyrek Banu Çiçek'le at yarıştırır, ava çıkar ve onunla

güreşir. Banu Çiçek'le bu yarışmalardan sonra evlenebilir. Nerkes yalnızca gücüyle değil güzelliği ile de dikkati çekmektedir. O ışıktan yaratılmıştır ve yüzünü açtığı zaman Hevben onun güzelliğini görüp şaşırır.

Akbuzat Destanı bir kahramanlık destanı olmasına rağmen destanda masal unsurlarının bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Bu masal unsurlarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

Hevben altın ördeği vurduktan sonra gölden çıkarken arkasına bakmaması gerekmektedir. Bu bir yasaktır. Hevben yasağı bozup arkasına bakınca, Akbuzat ve gölden çıkan diğer hayvanlar tekrar göle girerler. Bir diğer masal motifi kılık değiştirmedir. Nerkes kılık değiştirerek yeryüzüne çıkar. Hevben bazı sınavlardan geçtikten sonra Nerkes'le evlenebilir. Akbuzat gibi bir ata sahip olunması ve bu atın kahramanın en önemli yardımcısı olması Türk masallarının konularından birisidir. Kıl yakılması da bir masal motifidir. Hevben Akbuzat'ın kılını yaktığı zaman Akbuzat hemen Hevben'in yanına gelir. Akbuzat masalımsı bir attır. Akbuzat'a herkes sahip olamaz, onun kanatlarından kalkan rüzgardan Ural Dağı titrer.

Ural-Batır Destanı'nda olduğu gibi Akbuzat Destanı'nda da esas gaye kahramana şan ve şöhret kazandırmadır. Kahraman halkın refahı ve huzuru için kendisini feda eder, tek başına halkın düşmanlarına karşı çıkar. Akbuzat Destanı'nda kahraman bazen destan kahramanı, bazen masal kahramanı bazen de halka zulmedenlere karşı savaşan bir bahadır gibi hareket eder. Bunlar destanın gelişim tarihinin uzun süreli olduğunu göstermektedir.[10]

Epik Kurallar:

Danimarkalı ünlü halkbilimci Alex Olrik'in 1908 Ağustosunda Berlin Tarihçiler Kongresinde sunduğu bu yazısı ilk olarak 1909 yılında "Zeitschrift für Altertum" Dergisinde "Epische Gezetse der volksdichtung" adıyla yayınlanmıştır. Alex Olrik'in Epik Kuralları Aziz Ekan tarafından Türkçeye çevrilerek iki kez yayınlanmıştır. Bunlardan ilki 1975 yılında Folklora Doğru dergisinin kırkıncı sayısında, ikincisi ise 1994 yılında Milli Folklor dergisinin yirmi üç ve yirmi dördüncü sayılarında yayınlanmıştır.

Alex Olrik'e göre halkbilimi araştırmaları alanında yeni gelişmeler daha çok uzmanlaşmış çalışmalara dayanmaktadır. Fakat dikkatimizi daha fazla sorulara yöneltmemiz gerekir ve bir halkbilimi araştırması yöntemi, bir "sage" biyolojisine ihtiyaç olduğunu düşünmeliyiz.

Halk anlatılarıyla ilgilenen herhangi bir kimse uzaktaki bir halkın edebiyatını okuyunca, bu halk ve onun geleneksel anlatıları o kimseye yabancı olsa bile, bu anlatılarla daha önce karşılaşmış gibi bir duyguya kapılır.

Bu tanışıklığı açıklamak için iki etken ileri sürülür:

1) İlkel insanın ortak zihin özelliği.
2) Bu özelliğe uygun olan doğa kavramı ve ilkel mitoloji.

Fakat bu meselenin en önemli özelliği anlatıdaki dünya kavrayışının aşina olması değil, bazı hikayeye özgü ayrıntılarla da tanışık olmamızdır. Mesela; niçin en küçük kardeş talihlidir? Dünyanın ve insanın yaratılışı Eski ve Yeni Dünyanın çeşitli halkları arasında niçin tam üç aşamada oluşur?

Yalnızca bir masal (märchen) biyolojisi veya sadece bir mit sınıflaması elde etmek için değil, fakat Sage adını verdiğimiz daha geniş bir kategori üzerinde daha sistemli bir bilim elde etmek için bu benzerlikleri biraraya getirmeye çalışalım. Bütün bu Sage biçimlerinin meydana getirilmesinde ortak olan kurallara halk anlatılarının epik kuralları diyebiliriz. Bu kurallar Avrupa halk edebiyatına ve daha uzak halkların edebiyatlarına da uygulanabilir. Bu ilkelere kural diyebiliriz, çünkü bu ilkeler sözlü edebiyatın yaratma özgürlüğünü yazılı edebiyatta olduğundan çok katı bir biçimde sınırlamaktadır.

1- Giriş ve Bitiriş kuralı (das Gesetz der Einganges und des Abschlusses)

Sage birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez. Sage durgunluktan coşkunluğa doğru giderek ve çoğu zaman başlıca kişilerden birinin başına gelen bir felaketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa doğru giderek biter. Akbuzat Destanı, Giriş ve Bitiriş Kuralına uymaktadır. Destan durgun bir başlangıçtan hareketliliğe doğru gider. Akbuzat Destanı'nın başlangıcında, Taravıl'ın Hevben'e tüfeği vermesine kadar olan bölümlerde bir durgunluk görülmektedir. Fakat Hevben tüfekle avlanmaya başlayınca olaylarda hareketlilik başlar.

Hevben, babası öldüğü ve annesi kaybolduğu için ekmek dilenir. Bir gün Taravıl'a rastlar ve onunla ava çıkar. Taravıl'ın tüfeği Hevben'in babası Sura Batır'dan kalmıştır. Hevben'e acıyan Taravıl tüfeği Hevben'e verir. Hevben tüfeği alıp on sekiz yaşına girdikten sonra avlanmaya başlar. Hevben'in avlanmaya başlamasıyla birlikte olayların hareketlenmeye başladığı gözlenmektedir. Hevben Şülgen Gölü'nde yüzen bir altın ördeği vurur, destanın asıl başlangıcı bu bölümden başlıyor gibidir. Destanın sonraki bölümlerinde Şülgen Gölü'nün padişahının kızı olan ördek, Hevben'e babasının saraylarının ve Akbuzat'ın özelliğini anlatır. Akbuzat'ı Hevben'e vereceğini fakat gölden çıkarken arkasına bakmaması gerektiğini söyler. Sonunda ikna olan Hevben gölden çıkmaya başlar, arkasından hayvan sesleri gelir, bu sırada büyük bir fırtına kopar Hevben dayanamayıp arkasına bakar. Bunu gören Akbuzat ve diğer hayvanlar tekrar göle girerler. Bundan sonra olayların tekrar durgunlaştığı görülür. Akbuzat Destanı'nın on dört ve on yedinci bölümleri arasında bu durgunluk belirginleşir. Hevben Taravıl'dan öğrendiği bilgilerle su padişahının kızını tekrar yakalar. Bu olay destanda tekrar hareketliliğin başlangıcıdır. Bu olaylardan sonra Hevben, Nerkes'le birlikte su padişahının ülkesine gider. Orada mutlu olamaz. Su padişahının Hevben'i öldürmesine Nerkes engel olur. Nerkes su ülkesindeki bütün sarayları Hevben'e gösterir. Hevben Akbuzat'ın sarayında Nerkes'in söylediklerini yapar ve Akbuzat'a sahip olur. Daha sonra Nerkes, Hevben'i Ural'dan kaçırılmış kızların bulunduğu saraya götürür. Hevben'e saraydan çıkarken rastlayacağı kocakarıya okşaması için elini ve ayağını vermemesini söyler.

Hevben, Nerkes'in söylediklerini yapar ve okşaması için elini ve ayağını kocakarıya vermez. Daha sonra Nerkes,

Hevben'e onu babasının sarayına götüreceğini ve orada yapması gerekenleri anlatır. Hevben bunun sırrını sorunca Nerkes, Hevben'i öper ve ağlar. Hevben gözlerini açtığında kendisini gölün kenarında bulur. Karşısında Akbuzat ve Ayhılıv durmaktadır. Hevben Ayhılıv'ı Mesim Han'ın sarayına doğru götürür. Ayhılıv saraya yalnız gider. Hevben, babasını öldürenin ve annesini göle atanın Mesim Han olduğunu öğrenir. Gölde rastladığı kocakarıyı kurtarır ve Mesim Han'ı öldürür.

Giriş ve Bitiriş Kuralı'nda destan birden bire bitmez. Akbuzat Destanı'nda da böyledir. Mesim Han'ın ölümünden sonra destanda olayların yavaş yavaş durgunlaştığı görülür. Hevben, Mesim Han'ın ülkesinden uzaklaştırdığı yedi batırı kurtarmaya giderken Homay'a rastlar, onun yaralarını iyileştirir. Daha sonra yedi batırı kurtarıp yedi soyun başçısı yapar. Destanın sonunda ise Nerkes'le evlenerek ülkesine döner.

2- Yineleme Kuralı (das Gesetz der widerholung)

Sage yapısının bir önemli ilkesi de Yineleme Kuralı'dır. Akbuzat Destanı, Yineleme Kuralı'na uymaktadır. Hevben, Şülgen Gölü'nün padişahının kızı olan ördeği vurduğu zaman, ördek Hevben'den kurtulmak için ona hediyeler vereceğini söyler. Bu hediyeler içerisinde Akbuzat da vardır. Ve Akbuzat'ın özellikleri üç defa yinelenerek anlatılır. Bunlardan ilki şöyledir:

Hevben, Nerkes'i serbest bırakmaz ve Nerkes tekrar Akbuzat'ın özelliklerini anlatır. Destanın altmış birinci bölümünde, Ayhılıv, onu gölden kurtaran yiğit ve onun atının özelliklerini anlatırken Akbuzat'ın özellikleri üçüncü kez tekrarlanır.

Hevben, Nerkes'e inanarak gölden çıkmaya başlar ve arkasından hayvan sesleri geldiğini işitir. Akbuzat gölden çıkarken fırtına kopar, Hevben dayanamayıp arkasına bakar. Bunu gören Akbuzat tekrar göle girer. Akbuzatın göle girdiğini gören diğer hayvanlar da göle girerler. Hevben, Nerkes'i tekrar yakalayınca, Nerkes, destanın yirmi dördüncü bölümünde hayvanların ve Akbuzat'ın gölden çıkışını ikinci kez anlatır.

Destanın yirmi iki , yirmi üç ve yirmi dördüncü bölümlerinde Nerkes, Hevben'i babasıyla korkutmaya çalışır ve her bölümde ayrı ayrı olarak babasının özelliklerini anlatır. Bu bölümleri Üçler Kuralı'nda vereceğimiz için burada tekrar vermiyoruz. Destanın yirmi beşinci bölümünde su padişahının özellikleri bir kez Hevben tarafından yinelenir. Destanda Sura Batır'ın ölümü ve onun karısının kaybolması da yinelenerek anlatılan olaylar arasındadır.

Akbuzat Destanı'nın altmış ve altmış birinci bölümleri sanki destanın baştan sona bir özeti gibidir. Destandaki olayların büyük bir kısmı bu bölümde kısaca tekrar edilmektedir.

3- Üçler Kuralı (das Gesetz der Dreizahl)

Üç sayısı, anlatılarda karşılaşılan insan ve nesnelerin en yüksek sayısıdır ve anlatılar evreninde üç sayısının yıkılmaz bir egemenliği vardır. Akbuzat Destanı'nda da Üçler Kuralı'nın hakimiyeti görülür. Destanın çeşitli bölümlerinde yinelenen olaylar Üçler Kuralı'na dayan-

maktadır. Akbuzat Destanı'nda Akbuzat'ın özellikleri, Nerkes'in Hevben'e yalvarmaları, Şülgen Gölü padişahının özellikleri ve Akbuzat'ın kuyruk kılının yakılarak çağrılması üçer kez tekrar edilir.

Destan'da Hevben'e yakalanan Nerkes, Hevben'den kurtulmak için ona çeşitli hediyeler vermeyi vâdeder. Bu hediyelerden birisi de Ural'da eşi benzeri olmayan ve Ural-Batır'ın atı olan Akbuzat'tır. Akbuzat'ın özellikleri destanın sekiz, on ve altmış birinci bölümlerinde üç kez tekrarlanır.

Hevben tarafından yakalanan Nerkes, kendisinin Hevben'e eş olamayacağını, sudan ayrıldığı zaman öleceğini ve hiçbir değerinin olmayacağını Hevben'e üç kez anlatır.

Destan'da Şülgen padişahının özellikleri anlatılırken de Üçler Kuralı'nın egemenliği kendini göstermektedir. Hevben'e yakalanan Nerkes, Hevben'i babasıyla korkutmak ister ve bu bölümlerde Şülgen padişahının özelliklerini anlatır.

Akbuzat Destanı'nda , Akbuzat'a sahip olan Hevben'in Akbuzat'ın kuyruk kılını alması ve yaktığı zaman onun gelecek olması üç kez tekrarlanır.

4- Bir Sahnede İki Kuralı (das Gesetz derscenischen Zeweiheit)

Akbuzat Destanı'nda Bir Sahnede İki Kuralı'na uyan birçok bölüm bulunmaktadır. Destanın başlangıcından sonuna kadar bu kuralın hakimiyeti gözden kaçmamaktadır. Destanda bu kurala uygun bölümleri şöyle sıralayabiliriz.

1- Destanın başlangıcında Hevben babasını ve annesini kaybettikten sonra ekmek bulmak için dolaşırken Taravıl'la karşılaşır. Bu sahnede yalnızca Hevben ve Taravıl vardır. Taravıl'la Hevben konuşurlar, ava çıkarlar ve Taravıl, Sura Batır'ın tüfeğini Hevben'e verir. (Bölüm 2- 3- 4)

2- Hevben, Taravıl'dan aldığı tüfekle avlanmaya başlar ve bir altın ördek vurur. Bu bölümlerde yalnız Hevben'le altın ördeğin konuşmaları vardır. Ördek, Hevben'e kendini serbest bırakması için yalvarır, çeşitli hediyeler verir. Hevben bunları kabul ederek ördeği serbest bırakır. (Bölüm 6-7-8-9-10-11-12)

3- Destanın on beş ve on sekizinci bölümleri arasında yine Hevben'le Taravıl'ın konuşmaları vardır. Bu konuşmalar esnasında orada başka insanlar da bulunmasına rağmen onlar Hevben'le Taravıl'ın konuşmaları arasına girmezler.

4- Hevben avladığı hayvanların etinden Taravıl'a pay ayırıp onu ziyarete gider. Orada Taravıl'la, su padişahı ve su ülkesi hakkında konuşurlar. (Bölüm 20)

5- Hevben tekrar altın ördeği aramaya başlar ve su padişahının kızı olan Nerkes'i yakalar. Bundan sonraki sahnelerde Nerkes'le Hevben'i görürüz. Nerkes, Hevben'den kendisini serbest bırakmasını ister. Hevben bunu kabul etmez. Nerkes'le Hevben birlikte su ülkesine giderler. (Bölüm 22- 23- 24- 25- 26)

6- Nerkes, babasına Hevben'i anlatır ve babasından Hevben'in ondan istediklerini vermesini ister. Bu sahnelerde su padişahı ve onun kızı olan Nerkes vardır. (Bölüm 27-28-29)

7- Destanın otuzuncu bölümünde Şülgen Gölü'nün padişahı ve onun veziri olan Kehkehe aynı sahnededir. Padişah, Kehkehe'ye Hevben hakkında ne yapma-

ları gerektiğini sorar ve Kehkehe'nin cevabını dinler.

8- Destanın otuz üç ve otuz dördüncü bölümlerinde Hevben ve Akbuzat aynı sahnede karşımıza çıkarlar.

9- Hevben, Akbuzat'ın sarayından çıkınca Nerkes onu Ayhılıv'ın sarayına götürür. Ve Hevben'e saraydaki kızların özelliklerini anlatır. Hevben, Nerkes'e onu sevdiğini söyler fakat Nerkes bunu kabul etmez. (Bölüm: 35-36-37)

10- Hevben, kızlar sarayında Ayhılıv'la karşılaşır ve onunla konuşur. Sarayda başka kızlar da bulunmasına rağmen onlar Hevben'le Ayhılıv'ın konuşmalarını sadece dinlerler. Bu sahnede hiçbir etkinlikleri yoktur. (Bölüm: 37-38)

11- Hevben kızların bulunduğu saraydan çıkarken ihtiyar bir kadınla karşılaşır. İhtiyar kadın Hevben'den tutması için elini, öpmesi için ayağını vermesini ister, fakat Hevben Nerkes'in söylediklerini yaparak ona elini ve ayağını vermez.(Bölüm:39-40-41)

12- Hevben Şülgen Gölü'nden çıktığında karşısında Akbuzat'ı ve Ayhılıv'ı görür. Akbuzat burada Hevben'e, Nerkes'e soru sormasaydın Şülgen Gölünün padişahı olup ve Nerkes'le evlenmiş olacaktın. Öpmesi için kocakarıya elini ve ayağını verseydin annenin kim olduğunu ve babanın nasıl öldüğünü öğrenmiş olacaktın der.

13- Hevben'le Ayhılıv Mesim Han'ın sarayına nasıl gidecekleri hakkında konuşurlar. (Bölüm 46-47)

14- Hevben, Akbuzat Destanı'nın elli bir ve elli beşinci bölümleri arasında bir ihtiyardan babasının nasıl öldüğünü, annesinin nasıl kaybolduğunu ve babasının tüfeğinin kimde olduğunu öğrenir.

15- Hevben göldeki ihtiyar kadını Şülgen Gölü'nden kurtarmak için Akbuzat'la birlikte Şülgen Gölü'ne gider. Kılıcıyla gölü parçalar. Nerkes buna dayanamayarak gölden çıkar ve Hevben'e ne istediğini sorar. (Bölüm 64-65)

16- Mesim Han gölden kurtarılan ihtiyar kadını öldürmek isteyince Hevben buna engel olur ve ihtiyar kadının konuşturulmasını ister. Mesim Han bunu istemeyerek de olsa kabul eder. Hevben daha sonra savaş elbiselerini giyinip Akbuzat'a binerek halkın toplandığı meydana gelir. İhtiyar kadınla, Ayhılıv Hevben'i tanırlar.Hevben Mesim Han'ı öldürür. (Bölüm: 68-69-70-71-72-73-74)

17- Hevben, Mesim Han'ın ülkelerinden uzaklaştırıp su ülkesinin padişahına sattığı yedi batırı kurtarmaya giderken yolda Homay'la karşılaşır. Onun yaralarını iyileştirir. Homay'ın yardım teklifini kabul etmez ve onun rahat içinde yaşamasını söyler. (Bölüm: 76-77-78-79)

18- Hevben yedi batırı kurtardıktan sonra tekrar Şülgen Gölü'ne gelir. Nerkes hiç direnmeden gölün yüzüne çıkar. Hevben Nerkes'e onu sevdiğini söyler. Nerkes göldeki sürülere yeryüzüne çıkmalarını emreder. Hevben, gölden çıkan atları atı olmayan insanlara dağıtır. Nerkes'le birlikte Akbuzat'a binerek ülkesine gider. (Bölüm: 81-82)[11]

5- Zıtlık Kuralı (das Gesetz der Gegensatsez)

Halk anlatılarının önemli bir kuralı olan Zıtlık Kural'ı Akbuzat Destanı'nda da bulunmaktadır. Aynı sahnede ortaya çıkan iki kişi birbirine zıttır.

Destanın iki, üç ve dördüncü bölümlerinde yine on beş, on sekiz ve yirminci bölümlerinde aynı sahnede ortay çıkan Hevben ve Taravıl yaş olarak birbirine zıttır. Hevben genç Taravıl ise ihtiyardır. Hevben'in Şülgen Gölü'nde karşılaştığı kadın ve Mesim Han'ın ülkesinde babasının ölümü ve annesinin kaybolması hakkında bilgi aldığı insanlar ihtiyar insanlardır.

Destanın başka bir sahnesinde, aynı sahnede ortaya çıkan Hevben ve Mesim Han birbirlerine zıt kişilerdir. Mesim Han, halka zulmeden kötü bir kişidir. Hevben bununla tam zıt karektere sahip olan iyi bir kişidir.

6- İkizler Kuralı (das Gesetz der Zwillinge)

İkizler Kuralı Akbuzat Destanı'nda Şülgen Gölü'nün padişahı ile onun veziri Kehkehe'nin birlikte bulunmalarında ortaya çıkar. Şülgen Gölü'nün padişahı ve Kehkehe kötü kimselerdir. Nerkes'le birlikte Şülgen Gölü'ne giren Hevben'i öldürmek isteyen Şülgen Gölü'nün padişahına Nerkes engel olur. Bunun üzerine padişah veziri Kehkehe'yi çağırarak, Hevben için ne yapamaları gerektiğini konuşurlar.

Hevben'in babası Sura Batır'ı öldüren Mesim Han ve Akbulat Bey de aynı rolde olan iki kişi olarak karşımıza çıkarlar. Avdan yorgun dönen Sura Batır'ı uykuda yakalayıp, kalbine ok saplayarak öldürürler. Sura Batır'ı öldürdüklerini kimseye söylememesi için Hevben'in annesinin ellerini ve ayaklarını bağlayarak Şülgen Gölü'ne atarlar. Mesim Han'ın Şülgen Gölü'nden Hevben tarafından kurtarılan kızı ve Hevben'in annesi aynı rolde ortaya çıkan iki kişi olarak görünürler. Her ikisi de yeryüzünden kaçırılmışlardır ve her ikisi de yine Şülgen Gölü'nden Hevben tarafından kurtarılırlar.

7- Son Durumun Önemi (das Achtergewicht)

Anlatıda bir sürü kişi veya nesne peşpeşe ortaya çıkınca en önemli kişi önce gelir. Buna rağmen sonuncu gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir. Akbuzat Destanı'nda destanın baş kahramanı olan Hevben'in en önemli kişi olarak önce gelmesini gerektiren ikinci veya daha fazla şahsa rastlanmamaktadır. Destanda Son Durumun Önemi Kuralı'na uyan bölüm Nerkes'le Ayhılıv arasındaki ilişkide bulunmaktadır. Ayhılıv Şülgen Gölü'nden Hevben tarafında kurtarılmasına ve çok güzel bir kız olmasına rağmen Hevben tarafından eş olarak kabul edilmez. Ayhılıv, Kıpsak Batır ile evlenir. Akbuzat Destanı'nın kadın kahramanı olarak nitelendirebileceğimiz Nerkes, Şülgen padişahının kızıdır ve destanın sonunda Hevben'le evlenen Nerkes olur. Ayhılıv ile Nerkes destanda ortak özellikleri olan kişiler olarak görülmektedir. Her ikisin babası da Hevben'in ve Ural halkının düşmanı olan kişilerdir. Nerkes'in babası olan Şülgen Gölü'nün padişahı ve Ayhılıv'ın babası olan Mesim Han Hevben tarafından yok edilirler. Son Durumun Önemi Kuralı'nda yer alan; "Son gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir." İlkesinin Nerkes'e uyduğu görülmektedir. Nerkes destanda son gelen kişidir ve destanda duygudaşlık doğuran kişi olarak görülmektedir.

8- Tek Çizgi Kuralı (die Einstrangigkeit)

Akbuzat Destanı'nda anlatılan olaylarda Tek Çizgi Kuralı vardır. Hevben, Taravıl'dan babasının tüfeğini aldıktan sonra avlanmaya başlar. Şülgen Gölü'nde yüzen altın ördeği vurur. Şülgen Gölü padişahının kızı olan altın ördeği Akbuzat karşılığında serbest bırakır. Fakat gölden çıkarken arkasına bakmaması gerektiği halde arkasına bakınca Akbuzat tekrar göle girer. Hevben, bu olaydan sonra Taravıl'la karşılaşır. Hevben'le Taravıl daha önceki görüşmeleri hakkında konuşurlar. Bu sadece kısa bir konuşma içerisinde verilir. Tek Çizgi Kuralı'nda önemli ilkelerden birisi de daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa bu sadece bir konuşmanın içerisinde verilir.

Hevben, Taravıl'dan öğrendikleri sayesinde su padişahının kızı olan Nerkes'i bir kez daha yakalar. İkisi birlikte Şülgen Gölü'ne girerler. Hevben oradan Akbuzat ve Ayhılıv'la birlikte ayrılır. Mesim Han'ın ülkesine gider ve halka zulmeden Mesim Han'ı öldürür. Mesim Han tarafından ülkeden uzaklaştırılan yedi batırı kurtarır, Homay'ın yaralarını iyileştirir ve akkoşların avlanmasını yasaklar. Tekrar Şülgen Gölü'ne gelerek Nerkes'i alır. Hevben'in yaşadığı bu olaylara destanda başka olaylar dizisinin karışmadığını görmekteyiz. Daha önceki olaylar hakkında bilgi verilmesi gerekiyorsa bunun olaylara karıştırılmadan konuşmalar içerisinde verilir. Hevben, Nerkes'i ikinci kez yakaladığı zaman, Nerkes'le Hevben'in konuşmaları esnasında, Nerkes ilk kez yakalandığında Hevben'e vadettiği şeylerin gerçekleştiğini fakat Hevben'in sözünde durmadığından bunlara sahip olamadığını söyler.

Mesim Han'ın yaylasında, halk Ayhılıv'ın kim tarafından kurtarıldığı hakkında konuşurken Sura Batır'ın ölümü ve onun hanımının nasıl kaybolduğunu duyan Hevben oradaki bir ihtiyara bu konuyu sorar. İhtiyar, Hevben'e babasının ölümünü, annesinin kaybolmasını ve Sura Batır'ın tüfeğinin kimde olduğunu anlatır. Bunlar anlatılarken geri dönüşler yapılmaz.

Destanın yetmiş dokuzuncu bölümünde Hevben, Homay'a niçin kuş şeklinde olduğunu sorar. Homay, Hevben'e bunun sebebini anlatırken kısa bir şekilde Ural Batır Destanı'nın özetinin yapıldığını görmekteyiz.

9- Kalıplaştırma (die Schematisierung)

Akbuzat Destanı'nda Kalıplaştırmaya uyan kısımlar Üçler Kuralı'nı incelerken gösterdiğimiz örneklerdir. Çünkü Kalıplaştırmanın temelinde Üçler Kuralı yatmaktadır. Anlatıda gerekli olan bütün şeyler kalıplaştırılarak önemi korunmuş olmaktadır.

Hevben, Şülgen Gölü'ne üç kez gider, destanda Hevben'in, Akbuzat'ın ve Şülgen Gölü padişahının özellikleri üç kez tekrar ediler. Hevben tarafından yakalanan Nerkes, Hevben'e eş olamayacağını ve sudan ayrıldığı zaman hiçbir değerinin olmayacağını üç kez Hevben'e anlatır.

10- Büyük Tablo Sahnelerinin Kullanılması (Hauptsituationen plastischer Art)

Sage her zaman büyük tablo sahneleri ile doruğa erişir. Bu sahnelerde Sage kahramanları yanyana gelirler. Akbuzat Destanı'nda da büyük tablo sahneleri kullanılmıştır. Hevben'in Nerkes'i takip

ederek ikinci kez yakalaması da bir tablo sahnesidir. Hevben, Nerkes'in her ayın on dördüncü gecesi gölden çıktığını öğrenince, ayın on dördüncü gecesi göle gider ve Nerkes'i yakalar.

Hevben, Nerkes'i serbest bıraktıktan sonra gölden çıkmaya başlar. O zaman gölden hayvan seslerinin geldiğini duyar. Sonra birdenbire büyük bir fırtına kopar. Hevben artık yürüyemez hale gelir ve dayanamayarak arkasına bakar. Gölden çıkmakta olan Akbuzat Hevben'in arkasına baktığını görünce tekrar göle girer. Akbuzat'ın gölden çıkışı büyük bir tablo sahnesi gibidir. (Bölüm 24)

Şülgen Gölü'nde Hevben'in Akbuzat'ın sarayına gidişi ve saraydaki olaylar bir tablo şeklinde anlatılır. Yine Hevben'in Mesim Han'ı öldürdükten sonra Mesim Han tarafından ülkelerinden uzaklaştırılan yedi batırı kurtarmak için deniz ötesindeki padişahın ülkesinde yaptığı savaş ve batırları kurtardıktan sonra düzenlediği şölen şöyle tasvir edilir.

11- Sage'nin Mantığı (die Logik der Sage)

Sage'nin bir mantığı vardır. Olağanüstü olaylara eğilim onun temel kuralıdır. Akbuzat Destanı'nda da birçok olağanüstü durum vardır. Taravıl tarafından Hevben'e verilen tüfek sırlı bir tüfektir. Şülgen Gölü'nün padişahı yalnız bu tüfekten korkar.

Akbuzat Destanı'nda hayvanlar insan gibi konuşurlar. Hevben, Şülgen Gölü'nde altın ördeği avladıktan sonra onu gölden çıkarmak isterken ördek insan gibi konuşmaya başlar yine Akbuzat Hevben'le insan diliyle konuşur. Ona yapması gereken şeyleri söyler. Hevben Mesim Han'ın ülkelerinden uzaklaştırdığı batırları kurtarmaya giderken yolda Homay'a rastlar. Homay Hevben'le konuşur ve durumunu anlatır.

Destanda şekil değiştirme de bir başka olağanüstü motif olarak karşımıza çıkar. Hevben Şülgen Gölü'nde yakaladığı Nerkes'in saçlarını bırakmaz ve Nerkes şeklini değiştirerek bir kıza döner. Homay'da insan olduğu halde don değiştirerek kuş donuna girmiştir.

Bir başka olağan üstü motif olarak kıl yakma motifini görmekteyiz. Hevben Akbuzat'ın yelesinden ve kuyruğundan kıl koparır, bu kılları yaktığında Akbuzat hemen Hevben'in yanına gelir. Akbuzat Destanı'nda dini motiflere ve mucizelere olan inanca da rastlamaktayız. Mesim Han Ayhılıv'ın kurtulması için şeyhleri toplar, Allah'a yalvarır, ona adak adar ve Hızır'ın, kızını Şülgen Gölü'nden kurtardığına inanır.

12- Tek Entrika (die Einheit der Handlung)

Tek Entrika Sage için bir ölçüdür. Bu en iyi olarak gerçek Sage ile edebi bir eser karşılaştırılınca görülür. Akbuzat Destanı Tek Entrika Kuralı'na uymaktadır. Destandaki olaylarda epik birlik bulunmaktadır.

Hevben babasının tüfeğini Taravıl'dan alınca avlanmaya başlar ve Şülgen Gölü'nün padişahının kızı olan Nerkes'i avlar. Nerkes, Hevben'e kendisini serbest bırakırsa ona Akbuzat'ı vereceğini fakat gölden çıkarken arkasına bakmaması gerektiğini söyler. Hevben gölden çıkarken arkasına bakınca Akbuzat'a sahip olamaz. Bu olaylardan sonra Hevben'in Nerkes ve Akbuzat'a tekrar

sahip olacağı önceden kendisini belli eder. Hevben, Nerkes'i tekrar yakalar, onunla birlikte Şülgen Gölü'ne girerler. Hevben orada Akbuzat'a sahip olur ve Mesim Han'ın kızı Ayhılıv'la birlikte gölden çıkarlar. Hevben Ayhılıv'la evlenmez. Ayhılıv'ı Mesim Han'ın ülkesine götürür. Orada babasını öldüren ve annesini Şülgen Gölü'ne atanın Mesim Han olduğunu öğrenir. Şülgen Gölü'ne savaş açarak annesini kurtarır. Mesim Han'ı öldürerek ülkesini zalim hanın elinden kurtarır. Destanın sonunda Hevben, Şülgen Gölü'ne tekrar giderek Nerkes'le evlenir ve ülkesine geri döner.

Destanda bir kurtarıcı olan Hevben'in, babasının intikamını alacağı ve ülkesini halka zulmeden Şülgen Gölü'nün padişahı ve Mesim Han'dan kurtaracağı destanın başlangıcında kendini göstermektedir. Çünkü Hevben ilk avında kimsenin vurmayı başaramadığı Nerkes'i avlar ve Ural Batır'ın atı olan Akbuzat'a sahip olur.

13- Dikkati Baş Kahraman Üzerinde Toplama (Konzetration um eine Hauptperson)

Halk geleneğinin en büyük kuralı dikkati baş kahraman üzerinde toplamadır. Akbuzat Destanı'nın baş kahramanı Hevben'dir. Destan Hevben'in hayat hikayesiyle başlar.

Hevben Şülgen Gölü'nün padişahını ve Mesim Han'ı öldürür. Şülgen Gölü'nde yaşayan devleri çeşitli hayvanlara çevirir. Ülkesinde huzuru sağlar. Akbuzat Destanı'nda Nerkes ve Hevben aynı sahnede ortaya çıktıkları zaman da yine en önemli kişi Hevben'dir. Fakat ilginin büyük bölümünün duygusal yoğunluk oluşturduğu için Nerkes'e gittiği görülür. Destandaki bütün olaylar Hevben'in etrafında dönmektedir. Destanda yine çok önemli bir unsur olan Akbuzat'ın sahibi de Hevben'dir.

Akbuzat Destanı, Alex Olrik'in Halk anlatılarının epik kurallarına göre incelendiğinde, kuralların kusursuz olarak Akbuzat Destanına uygulanabildiğini görmekteyiz.

NOTLAR

* Atatürk üniversitesi, Fen-debiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Araştırma Görevlisi

1 Alpaslan Akıncı- Aljira Topalova, "Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti", Türkeli Gazetesi,Sayı:13,s.23

2 A.Ş. Mirbadaleva, M.M. Sagitov ve A.İ. Harisov, Başkırt Halık Eposı, Moskova, Akademiya Nauk SSSR, 1977,s.9

3 Mirbadaleva, Sagitov ve Harisov, a.g.e.,s.10

4 Yrd. Doç. Dr. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Ankara 1996.

5 Gülhan Atnur, Ural Batır Destanı Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sos. Bil. Enst. Erzurum 1996.

6 Sedat Adıgüzel, Akbuzat, Zayatülek ile Hıvhılıv ve Akhak Kola Destanları Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sos. Bil. Enst. Erzurum 1997

7 Ayhan Kara, Kunır Buğa, Kara Yurğa I ve Kara Yurğa II Destanları Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A. Ü. Sos. Bil. Enst. Erzurum 1997

8 Mirbadaleva, Sagitov ve Harisov, a.g.e.,s.23

9 Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu, "Mitolojik Dönemde At", Folkloristik Prof.Dr. Umay Günay Armağanı, Ankara 1996, s.51-56

10 Mirbadaleva, Sagitov ve Harisov, a.g.e.,s.35

11 bu bölümde verilen bölümler destanın asıl metninde var olan bölümlerdir. Asıl metin için bkz. Sedat Adıgüzel, Akbuzat, Zayatülek ile Hıvhılıv ve Akhak Kola Destanları Üzerine Bir Araştırma (asılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sos. Bil. Enst. Erzurum 1997